

327(497.1:450)"1954"
94:327.5(450.361)"1945/1954"
COBISS.SR-ID 62058505

Оригиналан научни рад
Примљен: 17. октобар 2021.
Прихваћен: 01. децембар 2021.

Пуковник др Миљан Милкић, виши научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд
e-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

ЈУГОСЛОВЕНСКА ДИПЛОМАТИЈА И РЕШАВАЊЕ ТРШЋАНСКЕ КРИЗЕ 1954.

АПСТРАКТ: У чланку се анализира ангажовање југословенских дипломатских и војнодипломатских представника 1954. године током процеса који је довео до постизања договора са италијанском владом и решавања Тршћанске кризе. Аутор указује на проблеме и међусобно супротстављене ставове током преговора. Чланак је писан на основу необјављене архивске грађе из Архива Југославије, Архива Министарства спољних послова у Београду и Војног архива у Београду, објављених нормативних докумената и литературе на српском, енглеском, италијанском, француском и словеначком језику.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Италија, Тршћанска криза, преговори у Лондону, Меморандум о разумевању.

У периоду од 1. маја 1945. до 5. октобра 1954. решавање Тршћанске кризе била је једна од главних карактеристика југословен-

ске спољне политике.¹ Основу за даље преговоре представљао је Девински споразумом од 20. јуна 1945. којим је Јулијска крајина подељена на југословенску и англоамеричку зону.² Спорна питања између Југославије и Италије нису решена ни потписивањем Уговора о миру са Италијом 10. фебруара 1947. године када је на основу члана 21. Уговора формирана Слободна територија Трста.³ У јужној зони (Зона В) управљао је командант југословенских војних снага, док су управу у англоамеричкој зони (Зона А) преузеле англоамеричке војне власти.⁴ У покушају даљег проналажења решења, владе САД, Велике Британије и Француске усвојиле су 20. марта 1948. године Декларацију о Слободној територији Трста.⁵ Суштина ове декларације била је предлог да се Слободна Територија Трста стави под италијански суверенитет. Оштре реакције југословенске владе само су продубиле постојећу кризу.⁶ Без намере да на тај начин пружи подршку Југославији, против Декларације био је и Совјетски Савез, који је за то имао своје стратешке интересе.⁷ Период који је уследио током наредних година био је испуњен покушајима успостављања дијалога, али истовремено и избијањем мањих криза које су биле на

¹ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961). Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943-1954* (Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966). Миљан Милкић, „Југославија, велике силе и питање статуса Јулијске крајине 1943-1945“, у: *Ослобођење Београда 1944. године*. Уредник: Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 282-296. Miljan Milkić, "Yugoslavia and Italy, 1945-1947: Yugoslav Policies and Strategies in the Trieste Crisis", in: *Italy's Balkan Strategies (19th-20th Century)*. Edited by Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, 2014), 267-279.

² Миљан Милкић, „Споразуми о Јулијској крајини 1945“, у: *1945. крај или нови почетак?* Уредник Зоран Јањетовић, (Београд: Институт за новију историју Србије, Музеј жртава геноцида, 2016), 141-160.

³ „Указ о ратификацији Уговора о миру са Италијом“, *Службени лист ФНРЈ*, 29. август 1947, 1001-1085.

⁴ Miljan Milkić, "Das Freie Territorium Triest unter jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954", in: *Die Alpen im Kalten Krieg Historischer Raum, Strategie und Sicherheitspolitik*. Dieter Krüger, Felix Schneider, (München: Oldenbourg Verlag, 2012), 325-336.

⁵ Momir Stojković, уредник, *Balkanski ugovorni odnosi 1976-1996, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, III том (1946-1996) (Београд: Службени лист СРЈ, 1999), 152-153.

⁶ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943-1954* (Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966), 307.

⁷ Leo Mates, *Међународни односи социјалистичке Југославије* (Београд: Nolit, 1976), 78-80.

границе оружаних сукоба. Нови разлог за незадовољство југословенске владе било је одржавање Лондонске конференције америчких и британских представника и усвајање декларације 9. маја 1952. којом је под управу италијанске владе стављена готово читави администрација Зоне А.⁸ Криза је кулминирала објављивањем одлуке од 8. октобра 1953. којом су америчка и британска влада одлучиле да повуку своју војску из Зоне А и да читаву зону препусте на управу италијанској влади.⁹ Након што је избегнута опасност од оружаног сукоба између италијанске и југословенске војске, почели су дипломатске припреме које би омогућиле директне југословенско-италијанске преговоре.¹⁰

Преговори у Лондону

Догађаји који су уследили показали су да одлука од 8. октобра 1953. представљала последњи покушај британске и америчке владе да Тршћанску кризу реше наметањем решења.¹¹ Уместо тога, покренута је иницијатива за постизање директног договора између југословенске и италијанске стране.¹² Југословенски дипломатски представници одбацивали су могућност да одлука од 8. октобра представља основу за будућу конференцију и захтевали усаглаша-

⁸ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 49.

⁹ Momir Stojković, urednik, *Balkanski ugovorni odnosi 1976-1996, Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama, III tom (1946-1996)* (Beograd: Službeni list SRJ, 1999), 233–234.

¹⁰ На основу извештаја начелника италијанског Генералштаба, генерала Ефизиа Мараса (Efisio Marras), министру одбране Тавианију (Paolo Emilio Taviani) о ситуацији на граници са Југославијом од 18. октобра 1953. године, била је присутна права ратна психоза и гомилање југословенских и италијанских трупа са обе стране границе и према граници са Слободном територијом Трста. Paolo Emilio Taviani, *I giorni di Trieste. Diario 1953–1954* (Bologna: il Mulino, 1998), 171–175. О ангажовању Југословенске армије: Grupa autora, *Ratna mornarica* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 48–51. Bojan B. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958* (Beograd: Službeni list SCG, 2005), 367, 368.

¹¹ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 275. Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 71–74.

¹² Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 73–75.

вање југословенских и италијанских ставова пре сазивања конференције. Потребно је указати да су спољнополитичке позиције Југославије у том тренутку биле значајно повољније него у ранијем периоду. Југославија је била чланица Балканског пакта, а добијала је и значајну финансијску и војну помоћ од чланица НАТО.¹³

Један од покушаја ублажавања југословенских ставова јесте и разговор који је генерал Лекић имао са генералом Милардом Ливисом (Millard Liwis), замеником начелника Г-2 УСАФ (United States Air Force). У свом телеграму Генералштабу од 3. децембра 1953. године Лекић је известио да је Ливис сматрао да југословенски предлози захтевају да америчка влада прихвати потпуни пораз Италије, која би изгубила и Зону А и део града Тргста.¹⁴ Додао је да такви југословенски захтеви стављају америчку владу у незгодну позицију према Италији, која је савезник и чланица НАТО. Након што је генерал Лекић објаснио југословенске ставове, генерал Ливис је питао какав би био став југословенске владе уколико би било понуђено решење према којем би Југославија добила део луке у Трсту, а Зона А и град да остану Италији. Генерал Лекић је одговорио да такво решење не може да буде задовољавајуће, јер је Зона А првенствено словеначка.

Став америчке, британске и француске владе саопштен је југословенској влади преко француског амбасадора Бодea (Philippe Baudet). Он је 22. децембра 1953. обавестио државног подсекретара за спољне послове Алеша Беблера да ће криза бити решена у директним преговорима између представника Југославије и Италије, а да ће америчка, британска и француска влада учинити све да обезбеде услове за дијалог.¹⁵ У званичном позиву за почетак преговора који је југословенски државни секретар за спољне послове Коча Поповић добио 8. јануара 1954. године у виду промеморије коју су у име

¹³ Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojnopolitički aspekt* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009), 165-170. Miljan Milkić, „Jugoslovensko-italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine“, u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*. Urednik Slobodan Selinić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 602-616. Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958* (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006). Миљан Милкић, „Западна војна помоћ Југославији у контексту југословенско-италијанских односа 1951-1954. године“, *Војноисторијски гласник*, 2 (2019), 185-205.

¹⁴ Војни архив, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб-Вашингтон, Лекић из Вашингтона Гошњаку, Дапчевићу, Вучковићу 3. 12. 1953. године.

¹⁵ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 76.

својих влада предали амерички амбасадор Џејмс Ридлбергер (James W. Riddelberger)¹⁶ и британски отправник послова Џон Шаток (John Shattock), стајало је да ће разговори бити одржани у строгој тајности, а да је почетна иницијатива за решавање тршћанског питања додељена Југославији.¹⁷ На састанцима Поповића са Ридлбергером и Шатоком 11. и 15. јануара договорено је да треба разговарати о суштини питања и без великог публицитета, док је, због америчког и британског инсистирања да то буде Вашингтон, касније усаглашено да место одржавања ипак буде Лондон.¹⁸

Сврха преговора који су 2. фебруара 1954. године почели између Владимира Велебита, амбасадора у Лондону, Томсона (Llewellyn E. Thomson), америчког амбасадора у СССР-у, и Харисона (Geoffrey W. Harrison), начелника Европског одељења Форин офиса, била је постизање споразума за чије би спровођење америчка и британска влада касније тражиле пристанак италијанске владе.¹⁹ За разлику од инструкција које су имали амерички и британски преговарач да преговоре не треба водити у циљу постизање локалног југословенско-италијанског договора, Велебит није прихватио идеју да општи интерес очувања безбедности региона захтева од југословенске владе да прихвати компромис око Трста.²⁰ Велебит је био одлучан у доказивању југословенског карактера читаве зоне Слободне територије Трста укључујући и град Трст. Југословенске захтеве који су подразумевали излаз на море јужно од Трста (Шкедењ – Жавље – Миље), аутономију Трста, реституцију словеначке имовине у Трсту и решавање питања репарације, америчка и британска страна оцениле су као „велики корак уназад“.²¹ Након неуспеха са првим пред-

¹⁶ Амбасадор Ридлбергер је предао акредитиве Јосипу Брозу 16. новембра 1953. године. На положају амбасадора у Југославији остао је до 11. јануара 1958. године. Архив Југославије, ф. 837 (КПР), I-3-а.

¹⁷ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 125.

¹⁸ Исто, 127.

¹⁹ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje* (Beograd: Filip Višnjić, Diplomatska akademija, PSP SCG, 2004), 257. John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 14. Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 283.

²⁰ John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 14-16.

²¹ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 128-130.

лозима, Коча Поповић је 24. фебруара упутио инструкције амбасадору Велебиту да сачека нове предлоге америчке и британске владе, док је у међувремену југословенска влада настојала да формулише нови територијални предлог, рачунајући и на могућност да Југославија добије средства за изградњу луке и саобраћајних веза на траженој територији.²² Информације које је генерал Лекић послао из Вашингтона 24. фебруара указивале су на то да је америчка влада била спремна да финансијски помогне изградњу југословенске луке.²³ Штавише, генерал Едлеман (Clyde D. Eddleman), некадашњи заменик команданта америчких трупа и шеф цивилне администрације савезничке војне управе у Јулијској крајини, а тадашњи начелник Одељења за планирање (G-3), уверавао је Лекића да ће југословенско пристаниште бити таквог капацитета да ће моћи истовремено да прими шест прекоокеанских бродова.

Даљи преговори у Лондону, као и контакти представника југословенске владе са британским и америчким дипломатским представницима у Београду, сводили су се на покушаје постизање аутономије за Трст, добијање обештећења за тршћанске Словенце и инсистирање на захтеву за изградњом луке у Копру уз наглашавање потребе за припајањем Југославији неколико села у Зони А у циљу саобраћајног повезивања луке са залеђем.²⁴ У току марта и априла у Лондону је усаглашено неколико значајних решења.²⁵ Усвојен је реципрочни мањински статут који је штитио словеначку мањину у Италији и италијанску на простору Зоне Б, прихваћен је предлог да се питање репарација реши директним преговорима Југославије и Италије уз „добре услуге“ владе САД и владе Велике Британије, а питање обештећења Словенаца је решено тако што су им стављени на располагање извесни објекти у Трсту. За југословенску владу врло значајно политичко и економско питање аутономије Трста, односно давања аутономије читавој Зони А, такође је решено на задовољавајући начин уз обећање Харисона и Томсона да ће у директним контактима са италијанском владом препоручити успостављање извесног степена аутономије за град Трст, али не и за читаву Зону А.

²² Исто, 130.

²³ ВА, ГШ-10, к. 375, ф. 1, 1, телеграм број 47, Лекић из Вашингтона 24. фебруара 1954. године.

²⁴ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Београд: Службени лист СРЈ, 2000), 131-133.

²⁵ Исто, 135, 136.

Значајно питање на чијем је разрешењу југословенска влада инсистирала у току Лондонских преговора било је добијање чврстих гаранција у вези са финансијском помоћи, као и процена износа ове помоћи коју су САД и Велика Британија требало да плате за изградњу луке у Копарском заливу као компензацију за губитак појаса тршћанског залива. Владимир Велебит, који је био у позицији да зна шта се дешавало, тврдио је у својим каснијим изјавама да америчка помоћ није представљала фактор приликом југословенског одлучивања, док су амерички и британски представници указивали да је економски притисак представљао фактор у југословенском опредељењу да прихвати територијалне услове.²⁶ Иако је лично упозоравао своју владу да „треба бити реалан“ у одређивању трошкова изградње, амбасадор Велебит је од Харисона и Томсона тражио износ од 86 милиона долара.²⁷ Велебит је почетком априла имао информацију да амерички удео у изградњи луке износи 10 милиона долара. Касније је тај износ, након низа интервенција југословенске владе, повећан на 20 милиона долара. Британска влада је на седници од 13. априла донела одлуку да циљу изградње Копарске луке издвоји 5,6 милиона долара (2 милиона фунти).²⁸ У договору са владом САД одлучено је да наведени износи буду исплаћени у оквиру Трипартитне помоћи коју су САД, Велика Британија и Француска исплаћивале Југославији од 1951. године. Због тога је и француска влада одлучила да у том циљу издвоји 3,7 милиона долара.

Амбасадор Велебит је 7. маја обавестио Секретаријат за иностране послове да су према мишљењу референта за Југославију у Форин офису, Вилдинга, изгледи за решење тршћанског питања повољнији него до тада.²⁹ Вилдинг је очекивао „да би се читава ствар могла свршити за два до три месеца“, као и да ће америчка и британска влада наћи могућности да убеди италијанску владу да прихвати одлуку тројних разговора у Лондону, који, како је сматрао Велебит, нису гори од одлуке од 8. октобра.

Након шест месеци усаглашавања југословенских ставова и англо-америчких захтева, у Лондону је 31. маја 1954. године потпи-

²⁶ John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 17.

²⁷ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 137.

²⁸ Исто, 138.

²⁹ Архив Министарства спољних послова, Политичка архива, ф. 25, бр. 45870.

сан споразум САД, Велике Британије и Југославије о решењу статуса Слободне територије Трста.³⁰ Одребама споразума Слободна територија Трста је укинута и подељена између Југославије и Италије. Југославија је поред Зоне Б добила и територијални појас од око 11,5 km² на Миљском полуострву (Зона А) са око 4.000 становника. Италија је добила остали део Зоне А и североисточни угао Зоне Б који није био насељен. Владе САД и Велике Британије су се обавезале, да ће након што споразум потпише и Италија, дати изјаву да неће подржавати било чије територијалне аспирације на овом простору. Предвиђено је да се и Француска прикључи овој изјави.

Друга фаза Лондонских преговора наступила је 1. јуна када су Харисон и Томсон представили план италијанском амбасадору у Лондону Манлију Брозију (Manlio Brosio).³¹ Брозио није био информисан о току предходних споразума и предлог текста је добио у форми „узми или остави“ уз напомену да није остало пуно простора за измене.³² У току преговора који су наступили, италијанска страна је захтевала да добије мали комад земљишта у Зони А, Танки Рт (Punto Sottile), део уздигнуте територије која је надвисивала луку и предграђе Трста, а који је био предвиђен да припадне Југославији. Око овог питања од неколико квадратних миља стеновитог терена читав преговор је доведен у питање. Иако је за италијанску владу то био више ствар престижа него стварна потреба за територијом, то питање је подигнуто на највиши степен дипломатских односа између Италије и САД.³³ Америчка влада је због оваквог става италијанске владе одлучила да у специјалну мисију код Јосипа Броза пошаље Роберта Марфија (Robert Murphy) са циљем да у Београду и Риму издејствује прихватљиву формулу за решавање Тршћанске кризе. Он је у Београду боравио од 14. до 19. септембра и са собом је носио лично писмо председника Ајзенхауера (Dwight Eisenhower) Јосипу Броз.³⁴ Марфи је био овлашћен, уколико буде неопходно, да се позове на лични ауторитет председника САД и упозори на могућност мањих америчких симпатија према будућим југословенским захте-

³⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000), 138.

³¹ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 286, 287.

³² John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 17.

³³ Исто, 18.

³⁴ Исто, 64.

вима за економску и војну помоћ „уколико одбију концесије које смо ми договорили у вези Трста“.³⁵ Током разговора, Броз је истакао да не мари за „гомилу камења“ Танки Рт и предложио је Марфију две могућности за италијанску владу: могу да добију већи део Танког Рта, уколико оставе Југославији мали део територије јужно од њега (Лазарет, Lazzaretto) и да добију мали део територије Зоне Б, односно, могу да добију и Танки Рт и Лазарет, али да одустану од било каквих компензација у Зони Б. Марфи је однео овакав предлог у Рим и 20. септембра предложио италијанској влади.³⁶ Након што је италијанска влада прихватила решење којим је Италији уступљен мањи крашки предео у Зони Б, створени су услови за коначно решење статуса Слободне територије Трста.³⁷ Тршћанска криза је фактички била решена.

Дипломатија у позадини главних преговора

Италијански посланик Вани Даркирафи (Vanni d'Archirafi) је током разговора са државним секретаром за иностране послове Кочом Поповићем 9. јануара 1954. године уопштено говорио о италијанској доброј вољи и свом личном залагању да се побољшају југословенско-италијански односи.³⁸ Поповић му је одговорио на исти начин и указао да југословенска влада жели стабилну италијанску владу која може да води реалнију, одговорнију и конструктивнију политику. Поповић је у забелешци са састанка оценио да је састанак „вођен у сасвим коректној форми.“

За решавање тршћанске кризе значајна је улога коју је у комуникацији између италијанске и америчке владе имала америчка амбасадорка у Риму Клер Лус (Clare Boothe Luce). У литератури се наглашава њена улога током преговора који су почели крајем 1953. и завршени октобра 1954. године и истиче њена проиталијанска ори-

³⁵ Влада САД је у том тренутку разматрала југословенски захтев за храном и обавестила је југословенску владу да ће Марфи разговарати и о текућим проблемима, укључујући пшеницу и економску помоћ као и питање Трста. Међутим, Марфи није разговарао са Брозом о питању жита, али је о том питању дискутовао са другим југословенским званичницима. *Исто*, 19.

³⁶ *Исто*.

³⁷ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 287.

³⁸ Архив Југославије, Фонд 837, Кабинет председника републике, I-5-b.

јентација.³⁹ Информације о блиским контактима америчке амбасадорке у Риму са италијанском владом, југословенски амбасадор у грчкој Радош Јовановић сазнао је током разговора са америчким амбасадором у Грчкој Кевендиш Кеноном (Cannon) 15. марта 1954. године.⁴⁰ Кенон је обавестио Јовановића о својим недавним разговорима у Франкфурту, Паризу и Риму. Из разговора са америчком амбасадорком у Риму, госпођом Лус, Кенон је рекао да је амбасадорка у детаљима упозната са италијанским ставовима, да их подржава и зато је Кенон искористио прилику да јој у разговору скрене пажњу да по питању Трста не гледа једнострано. Изнео јој је југословенски став, а и рекао да не само Југославија већ и остали народи на Балкану осећају да Италијани и даље гаје тежњу за доминацијом на Балкану, да су многи италијански представници давали неодговорне изјаве о италијанским аспирацијама на само на Трст већ и на друге делове Југославије, да осећање и бојазан од италијанских аспирација постоји и у Грчкој. Пренео је амбасадорки Лус да треба да утиче на италијанску владу да реалније гледа на проблем Трста и уопште на Балкан. Кенон је рекао да он сматра да су југословенски ставови по питању Трста реални и питао је амбасадора Јовановића да ли има неких побољшања. Јовановић је одговорио да се воде дипломатски разговори између југословенског, америчког и британског представника. Поновио је да Југославија пристаје да град Трст буде под италијанским суверенитетом. Није ништа конкретно говорио о југословенским захтевима у Зони А, већ рекао да је Југославија показала добру вољу и жртвовала се и на економском пољу по питању регулисања репарације, а и по питању самог града Трста, желећи да покаже добру вољу да се оно реши, али да италијанска влада до тог тренутка није показала добру вољу. Јовановић је истакао да овакав деструктиван и непријатељски став Италијана не може да допринесе унутрашњој консолидацији Италије. Истакао је да Југо-

³⁹ Јоже Пирјевец у уводном излагању у књизи Тање Мљач *Američka luč nad Trstom. O veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954*, Koper, 2008, наводи да италијанска влада није могло да пожели бољег представника америчке владе него што је то била амбасадорка Лус. Пирјевец наводи и податак да су представници италијанске владе на неком пријему након 5. октобра 1954. године у знак захвалности организовали да табакера амбасадорке Лус буде украшена тршћанским грбом направљеним од рубина и дијаманата.

⁴⁰ АМСП, ПА, 1954, ф. 27, бр. 44196.

славија и даље настоји да се питање Трста реши, а како ће се даље развијати зависи од нове владе премијера Мариа Шелбе (Mario Scelba).

Саветник Перишић разговарао је 9. априла 1954. са начелником политичког одељења италијанског Министарства иностраних послова Ланцом (Lanza) о повредама југословенског ваздушног простора и давању одобрења за југословенског војног аташеа.⁴¹ Неизоставна тема били су и лондонски преговори о тршћанском питању. Ланца је питао Перишића да ли су завршени југословенски разговори са америчким и британским представницима. Перишић је одговорио да вероватно нису јер би италијанска влада била обавештена о томе. Ланца је навео да италијанска влада није информисана о резултатима дотадашњих разговора и да очекује обавештење од америчке и британске владе, када буду постигнути неки резултати. Нагласио је да чланови италијанске владе нису оптимисти у вези са повољним исходом разговора, уколико су Југословени остали непопустљиви. Перишић је одговорио да не може ништа рећи о садржају разговора и питао је Ланца да ли италијанско Министарство иностраних послова мисли да садашња италијанска влада, с обзиром на све проблеме који стоје пред њом, може узети на себе терет једног дефинитивног решења проблема Слободне територије Трста. Ланца је рекао да је став италијанске владе да би било боље једно провизорно решење које би их довело у равноправан положај са Југославијом. Сматрао је да уколико америчка и британска влада не буду могле да постигну споразум са Југословенима, онда би морале да нађу начина да бар делимично остваре одлуку од 8. октобра, али без изазивања гужве и затегнутости, што Италијани никако не желе да се понови. Перишић је из овога закључио да тадашња италијанска влада није расположена на директно споразумевање са Југославијом. Ланца је у даљем разговору рекао да не види никаквог смисла за директне разговоре, када, како је навео, Американци и Британци, након толико месеци, не могу да са Југославијом нађу заједничку платформу, и закључио да би директни разговори били још тежи и дуготрајнији.

У „Прегледу ситуације у Великој Британији“, који је завршен 19. априла 1954. године у Трећем одељењу Државног секретаријата за иностране послове, наведена је информација да је италијански абасадор у Лондону Брозио у разговору са неким дипломатом у вези са питањем Трста рекао да се нада да ће Броз увидети да тренут-

⁴¹ АМСП, ПА, 1954, ф. 37, бр. 45178.

на политичка групација у Италији даје Југославији најбоље могућности да добије максимум концесија од Италије по питању Трста.⁴² Према истим информацијама, Брозио је сматрао да се Јосип Броз показао безобзирним по питању Трста и да је у том тренутку „играо на слабост италијанске владе као и на енглеско пријатељство“. Говорећи о ратификацији споразума о Европској одбрамбеној заједници, Брозио је категорично изјавио да Италија неће ратификовати споразум док се не реши питање Трста.

Британски амбасадор Ајво Малет (Sir Ivo William Mallett) питао је Беблера 23. априла 1954. године како, по мишљењу југословенске владе, стоје ствари са Трстом.⁴³ Беблер је одговорио да је Југославија у територијалном питању попустила до крајњих граница, али да очекује да Италијани изађу у сусрет у другим питањима: статут, реституције, репарације. Малет је рекао да са реституцијом зграда у Трсту има великих потешкоћа јер су у туђим рукама. Беблер је на то дао пример Св. Ивана где су Словенци из зграде избачени 1948. и не би требало да буде теже да се из њих избаце Италијани. Малет је у погледу репарација питао да ли Југославија прихвата компромисни предлог да Италија плати само оно што је неоспорно. Беблер је одговорио да је као привремено решење, с тим да се то плаћање сматра другом траншом. Рекао је да је такав предлог у начелу прихватљив, али да се цело питање може лако решити за пет до шест недеља колико ће трајати разговори о Трсту са Италијанима, како је југословенској делегацији саопштено у Лондону. Малет је уз осмех констатовао да је тај временски оквир превише оптимистичан, јер није било сигурно да ће Италијани лако прихватити решење. Беблер је изразио своју изненађеност и рекао да италијанска страна нема разлога за незадовољство. Подсетио је да читаво решење територијално остаје углавном на основу одлуке од 8. октобра, затим, мањински статус је реципрочан, а репарације би и Италијани свакако морали да платиле. Малет је одговорио да у Лондону постоје две концепције. Југославија је желела стриктне обавезе и нешто што је налик на дефинитивно решење, што је, како је рекао, тактички лоше. Сматрао је да лондонски текст треба да буде препорука Италији, на чијој ће се основи преговарати. Беблер је подсетио да Југославија није попустила само у територијалном погледу него је прихва-

⁴² АМСП, ПА, 1954, ф. 20, бр. 17417.

⁴³ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

тила и компромисне формуле по многим другим питањима. Нагласио је да је важно у каквом духу ће Британци да преговарају са Италијанима и апеловао је на Малета да у Лондону тумачи југословенски став и расположење југословенске јавности.

Информације о разговорима које су о тршћанском питању имали амерички државни секретар Џон Фостер Далс (John Foster Dulls) и премијер Шелба, југословенском амбасадору др Павлу Грегорићу пренео је 4. маја 1954. године турски амбасадор у Риму.⁴⁴ Он је на основу информација које је истог дана добио од америчке амбасадорке Лус, рекао Грегорићу да Далс са Шелбом није говорио о детаљима рауговора у Лондону, већ је најавио да ће италијанска влада о разговорима бити информисана преко британске владе, али није говорио о детаљима. На основу информација које др Мирко Брунер, први секретар југословенске амбасаде у Вашингтону, добио 7. маја 1954. године од Ричарда Фреунда (Richard B. Freund), директора Одељења за Италију и Аустрију у Стејт департменту, италијанска влада је инсистирала на састанку Далса и Шелбе из политичких разлога, да би то подвукло значај који САД придају Италији и учврстило положај Шелбине владе у италијанској јавности.⁴⁵ Италијанска влада је унапред упозорена да по питању Трста није било нових момената о којима би се могло расправљати. Током разговора, Шелба је наговестио да ће Италија, као саставни део споразума о Трсту, тражити и економску помоћ за обнову Зоне А. Шелба је нагласио да је проблематично да ли ће се италијанска влада моћи стабилизovati спровођењем свог програма (економске мере и акције против комуниста) док не буде решења по питању Трста које би италијанска влада могла да прихвати. Фреунд је уверавао Брунера да италијанска влада не зна како стоје ствари са преговорима у Лондону и да су увређени што се преговори воде без њих. Брунер је сазнао да све што је америчка влада пренела италијанској влади јесте да се преговори воде уз уважавање оправданих италијанских интереса и да у том смислу има изгледа за скори споразум. Брунер у свој извештају Државном секретаријату за иностране послове наводи да иако Фреунд није то изричито рекао, из његовог излагања могло се закључити да су италијански представници рекли да ће територијално решење бити зонална подела са мањим коректурама са обе

⁴⁴ АМСП, ПА, 1954, ф. 37, бр. 45621.

⁴⁵ АМСП, ПА, 1954, ф. 82, бр. 47178.

стране. Фреунд је рекао да Италијани знају, вероватно из штампе, да ће САД дати Југославији у вези са споразумом извесну економску помоћ и сада и они траже исти износ. Фреунд је изразио своју увереност да ће Италијани, иако са негодовањем, („смешећи се додао је да се на да овај пут неће бацити шешир у ваздух од весеља“) прихватити споразум о Трсту, јер им та ствар већ давно само шкоди. Рекао је даље да је Далс обећао Шелби да ће се америчка влада заузети да Италија добије што већу помоћ, нарочито *off shore* наруџбе.

Након вечере коју је 14. маја 1954. приредио саветник Перишић, начелник Четвртог одељења италијанског Министарства иностраних послова Ланца (Lanza) рекао је да су у Министарству и у влади остају мирни и у ставу очекивања разговора у Лондону.⁴⁶ Сматрао је да југословенска влада треба да припреми своје јавно мњење на евентуални споразум, пошто је у вези са одлуком од 8. октобра југословенска јавност била узбуђена и покретана против сваког компромиса у погледу Трста и Зоне А. У вези са југословенским ставом о дефинитивности, Ланца је рекао да се италијанска влада не може сложити са раније изреченим југословенским ставом да о споразуму о Слободној територији Трста треба да одлучи Савет безбедности, јер би то политички значило дати шансу совјетској влади да споразум онемогући. Ланца је изјавио да због тога италијанска влада сматра да је боље ићи путем једне изјаве америчке и британске владе, а затим путем накнадних директних споразума који би били само саопштени Савету безбедности. Рекао је да је влади тешка да иде на дефинитиван споразум, али да би се могла наћи нека форма фактичког решења које би значило дефинитивно решење. Он је лично желео да до споразума дође, али је изразио своје лично запажање да Југославија не жели споразум. Ланца је нагласио да италијанска влада није довољно сигурна у стабилност југословенске спољне политике. Објаснио је да југословенско руководство са председником Титом води једну одређену политичку линију јачања одбране против совјетске агресије и да се то поклапа са плановима запада, али да је председник Тито већ у годинама и да они немају сигурности да једно друго руководство не би изменило став или повукло земљу у неку авантуру.

Током разговора са државним секретаром Кочом Поповићем 26. маја 1954. године, амбасадор Велике Британије Ајво Малет је ре-

⁴⁶ АМСП, ПА, 1954, ф. 36, бр. 47480.

као да је југословенска влада склона да констатује како британска влада подржава италијанске ставове и уверавао је да то није њихова намера.⁴⁷ Рекао је да британска влада очекује да ће ускоро италијанској влади поднети конкретне предлоге за решење тршћанског питања као резултат лондонских преговора. Нагласио је да иако је споразум у Лондону постигнут треба обезбедити да га прихвати италијанска влада. Малет је најавио да ће у томе бити потешкоћа и навео последњи говор премијера Шелбе који показује да ствари не морају да ићи лако. Закључио је да британска влада жели да избегне све околности које би могле да отежају преговоре са Италијом о тршћанском питању. Поповић је одговорио да у ставовима између британске и југословенске владе нема неспоразума о суштини питања, већ је само реч о „тактици и тајмингу“. Рекао да говори у своје име, али будући да је југословенска влада разматрала сличну интервенцију владе САД која је, додуше, по форми била различита, може већ сада да каже да ће се и одговор југословенске владе кретати у тим оквирима. Указао је да је италијанска политика представљала сталну сметњу за све конструктивне иницијативе за европску сарадњу јер Италија није одустала од извесних претензија на Медитерану и на Балкану. Навео је да југословенска влада сматра да се италијанска влада ангажује у вођењу деструктивне политике, па користи тршћанско питање за утицај на пољима на којима нити је позвана нити има право да утиче, као и да такав став утиче негативно на сам проблем Трста.

Италија и њена политика биле су главне теме разговора током ручка 25. маја 1954. између саветника у југословенској амбасади у Вашингтону Николе Мандића и Џона Кампбела (John Campbell) из Одељења за планирање политике у Стејт департменту (Policy Planning Staff).⁴⁸ Кампбел је на аргументе које је Мандић износио о Италији углавном климао главом у знак разумевања и покушавао да увери Мандића да ће италијанска влада прихватити решење Слободне територије Трста онакво каквко буде постигнуто у Лондону. Кампбел се сагласио са Мандићем да Италија води политику са позиција слабости и да је питање Трста вештачки постављено у први план у Италији.

⁴⁷ AJ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

⁴⁸ АМСП, ПА, 1954, ф. 82, бр. 47178.

Обрад Цицмил, начелник Другог одељења југословенског Секретаријата за иностране послове, обавестио је 8. јуна 1954. године југословенске амбасаде у Лондону и Вашингтону да је Ланца изјавио Перишићу да разговори о Слободној територији Трста са америчком и британском владом неће трајати дуго, „да ће се по својој прилици нешто постићи и да Италија мора и даље везивати питање Трста са Балканским савезом“.⁴⁹ Истог дана, 8. јуна 1954, саветник југословенске амбасаде у Лондону Јакша Петрић обавестио је Државни секретаријат за иностране послове да је Харисон рекао да је Брозио саслушао његов предлог, који је у целини обухватио југословенски договор, без извесних детаља, да није дао никакво мишљење, већ је отпутовао у Рим како би добио потребне инструкције.⁵⁰ Петрић наводи да се Харисон трудио да италијанска влада схвати да је то коначан предлог, а не полазна тачка за погађање и да Југословени нису спремни да од тога одустају. Харисона је 8. јуна посетио италијански отправник послова и молио га да било шта што се тиче суштине америчког и британског предлога изађе у јавност, барем у току десет наредних дана, пошто ће у међувремену заседаати буџетски комитет италијанског парламента па би влада могла да има тешкоћа. Петрић је Државном секретаријату пренео и информацију коју је добио од саветника у америчкој амбасади у Лондону Пенфијелда, који је у неформалном разговору рекао Петрићу исто што и Харисон о састанку са Брозиом, додајући да верује да ће Италијани хтети да бар неко време преговарају како не би изгледало да су предлог америчке и британске владе прихватили без борбе за повољније услове. Петрић је навео да се Харисон спремао на одмор почетком августа, јер се надао да ће се у међувремену „цела ствар решити“.

Америчка амбасадорка у Риму Клер Лус у строго поверљивом телеграму од 18. јуна 1954. обавестила је Стејт департмент да је премијер Шелба, упркос ранијем противљењу, ипак спреман да прихвати договор о решењу тршћанске кризе који се припрема у Лондону.⁵¹ Лус наводи четири услова под којима би Шелба могао да прихвати споразум: 1) договор мора бити провизорно решење (договорено сада, али промењиво у будућности), Лус је подсетила да

⁴⁹ АМСП, ПА, 1954, ф. 37, бр. 47577.

⁵⁰ АМСП, ПА, 1954, ф. 20, бр. 47670.

⁵¹ William Z. Slany, (Ed.), *Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Volume VIII* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1988), 460.

изјава у *Борби* и Беблеров разговор са амбасадором Малетом 15. јуна, о чему је Ридлбергер обавестио Стејт департмент 16. јуна, потврђују да и југословенска влада жели провизорни договор; 2) да територијалне корекције морају бити скоро једнаке; 3) Обострани уступци и права морају бити реципрочни; 4) Коначни договор треба да садржи, барем званично, делове ранијег (оригиналног) предлога и на тај начин би изгледало да коначни договор није диктат америчке и британске владе, односно, југословенске владе. Лус наводи да у америчкој амбасади у Риму сматрају да би писмо председника САД, које би било темпирано заједно са напретком у преговорима у Лондону, било корисно. Препоручује да би писмо требало да буде адресирано на председника Републике Италије, и на тај начин би са Шелбе био скинут део одговорности за прихватање споразума, чиме, како је амбасадорка сматрала, не би у потпуности биле задовољене аспирације италијанске јавности. Лус је предложила да би слично писмо могло да буде послато и Јосипу Брозу, као шефу југословенске државе.

Секретар југословенске амбасаде у Лондону П. Кнежевић разговарао је 1. јула 1954. године са саветником француске амбасаде Лебелом.⁵² Лебел је тврдио да се француска влада од 8. октобра намерно држала по страни у вези са проблемом Трста зато да не би компликовала његово решење својим присуством. Рекао је да је он лично пратио овај проблем врло интензивно и углавном је у току догађаја. Навео је да је тих дана примио једно писмо од свог колеге у француској амбасади у Риму у којем овај јавља да је Шелбина влада расположена да прихвати као дефинитивне резултате преговора америчких и британских представника са представницима југословенске владе. Указао је да се још разговара о неколико мањих италијанских захтева који требају да буду корекција разговора у Лондону. Лебел је сматрао да је ту најозбиљније питање изградње нове југословенске луке, којом се италијани јако опиру. Његов општи утисак био је да ће Италијани на крају успешно завршити преговоре и да ће решењем тршћанског питања италијанска влада добити на престижу.

Државни секретар Коча Поповић разговарао је 22. јула 1954. године са британским амбасадором Малетом, на Малетов захтев.⁵³ Малет је најпре говорио о квалитетима свог наследника на месту

⁵² АМСП, ПА, 1954, ф. 20, бр. 410288. Амбасадор Велебит исту информацију преноси Секретаријату за иностране послове 2. јула 1954. године.

⁵³ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

амбасадора у Београду Робертса (Roberts). Малет је рекао да није у току развоја ситуације око Трста. Поповић му је рекао да је југословенска страна била разочарана нарочито предлогом о промени уговорене границе. Малет је на то рекао да се могло очекивати да ће Италијани изаћи са противпредлогом. Поповић то није побијао али је рекао да југословенска страна није спремна да сноси последице процедуре на коју су се одлучили америчка и британска влада, и нагласио да Југославија неће прихватити никакву измену уговорене границе. Поповић у забелешки са састанка наводи да се Малет у том тренутку превео изненађен и почео да бележи оно што му је говорио. Малет се интересовао како стоји са осталим тачкама из тршћанског споразума: мањине, аутономија, лука. У забелешци са састанка не наводи се одговор који је Поповић дао, већ само да је Малет рекао да ће обавестити своју владу о југословенском гледишту. На крају забелешке Коча Поповић даје коментар разговора: „Иступио је много еластичније и са бољим образложењем него Ридлбергер. Већ други пут долази на разговор други пут после Ридлбергера, што му омогућује да, познавајући нашу реакцију, иступа боље припремљен.“

Југословенска амбасада у Вашингтону упутила је 2. августа 1954. године Државном секретаријату за иностране послове извештај о писању штампе у јулу 1954. године.⁵⁴ У извештају се наводи да је првих десет дана јула штампа писала да је споразум о Трсту веома близу, а после изјаве амбасадорке Клер Лус, 9. јула 1954. о напретку у преговорима, да ће „решење тршћанског питања уследити у недалекој будућности“, оптимизам у штампи је порастао и интензитет писања је био појачан. О суштини споразума о Трсту писало се да је то само дотерана „карбон копија“ одлуке од 8. октобра и да највећа заслуга за решење питања Трста припада госпођи Лус, јер је она била инспиратор одлуке од 8. октобра. Одмах после тога уследиле су вести да је италијанска влада дала инструкције војсци и другим органима да буду спремни да у неколико сати предузму управу у Зони А пошто се потпише споразум о Трсту. Штампа је писала о томе да су остала само мања питања да се реше, која међутим, не представљају веће потешкоће (то је питање гаранције за мањине и питање слободне луке у Трсту).

Британски амбасадор Малет дошао је 9. септембра 1954. у опрштајну посету Владимиру Поповићу, председнику спољнопо-

⁵⁴ АМСП, ПА, 1954, ф. 81, бр. 410689.

литичког одбора Народне скупштине ФНРЈ.⁵⁵ Малет је рекао да одлази на место амбасадора у Мадрид и да ће се тамо бавити питањем Гибралтара. Рекао је да је то тешко питање, али јесте питање које је у интересу Велике Британије. За разлику од тога, како је Малет рекао, у Југославији се такође бавио једним тешким питањем које уопште и није у интересу Велике Британије (тршћанско питање). У вези са решавањем питања Трста само је додао да не разуме зашто Италијани одлажу коначно решење тог проблема.

Потписивање споразума

Преговори у Лондону завршени су усвајањем Меморандума о разумевању 5. октобра 1954. године којим је Слободна територија Трста подељена између Италије и Федеративне Народне Републике Југославије.⁵⁶ Компромис је предвиђао да читава ранија Зона Б и део бивше Зоне А (површине 11,5 km² и са око 3.000 становника) буде под управом Југославије, а да преостали део ове зоне припадне Италији.⁵⁷ Регулисано је успостављање слободне луке у Трсту и успостављање режима малограничног промета. Права националних мањина регулисана су посебним документом. Као Прилог II Меморандума о сагласности између влада Италије, Уједињене Краљевине, Сједињених Америчких Држава и Југославије о Слободној територији Трста, дат је Специјални статут о мањинама, Лондон.⁵⁸ У прилогу је дат списак школа са општинама где се оне налазе.

Потписници споразума обавестили су председника Савета безбедности УН, који је обавестио чланове. Совјетски савез је, за разлику од пре годину дана, није имао никакве замерке. Андреј Вишински је 14. октобра званично обавестио Савет безбедности да његова влада прихвата споразум јер ће се њиме обновити нормални односи између Италије и Југославије и да ће допринети нестанку тензија

⁵⁵ АМСП, ПА, 1954, ф. 20, бр. 412126.

⁵⁶ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 290-302.

⁵⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, III knjiga (Beograd: Nolit, 1988), 251.

⁵⁸ Momir Stojković, urednik, *Balkanski ugovorni odnosi 1976-1996, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, III том (1946-1996) (Beograd: Službeni list SRJ, 1999), 264-271.

у том делу Европе.⁵⁹ Меморандум о разумевању је фактички представљао ревидирање једне од клаузула Уговора о миру са Италијом. Због тога је сагласност Совјетског Савеза била неопходна за његово легализовање.⁶⁰

Истог дана када је потписан Меморандум о разумевању, извршена је размена писама између југословенске и италијанске амбасаде у Лондону о отварању генералног конзулата ФНРЈ у Трсту и конзулата Републике Италије у Копру.⁶¹ На дан потписивања Меморандума извршена је и размена писама између италијанске и југословенске амбасаде у Лондону о раду и домовима словеначких културних организација у Трсту и италијанских културних организација на подручју бивше Зоне Б која је прешла под југословенску управу.⁶²

Државни подсекретар Алеш Беблер позвао је 7. октобра 1954. године италијанског посланика Вани Даркирафија и њему и његовој влади изразио задовољство југословенске владе што је постигнут споразум по тршћанском питању.⁶³ Италијански посланик је такође изразио задовољство и цитирао Беблерову изјаву коју је пронашао у штампи, рекао је да је бескорисно полемисати о томе ко има више разлога да буде незадовољан садржином споразума и да треба гледати унапред, а не уназад. Вани и Беблер су констатовали да ће у наредном периоду често сусретати јер је било пуно питања у вези са спровођењем споразума, „па и других“. Два дана касније, 9. октобра, Даркирафи је тражио пријем код Беблера и према инструкцијама своје владе замолио да југословенска влада одржава контакт са италијанском мисијом у Њујорку као и са мисијом САД и Велике Британије ради усклађивања даље акције пред УН „у вези нашег заједничког обавештења о тршћанском споразуму“.⁶⁴ Беблер је рекао да се само по себи подразумева да је такав контакт користан и обећао да ће обавестити југословенску мисију.

У „Елаборату о италијанској политици“ који је у југословенској амбасади у Риму завршен 30. јануара 1955. године, и који је потписао амбасадор Павле Грегорић, наводи се да је промену односа ита-

⁵⁹ John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 21.

⁶⁰ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije* (Beograd: Nolit, 1976), 90.

⁶¹ Додатак *Службеног листа*, бр. 6/1954.

⁶² Исто.

⁶³ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

⁶⁴ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

лијанске владе према Југославији од стране председника владе представљао његов говор у Трсту, којим је он одлучно нагласио нови смер политике италијанске владе према Југославији.⁶⁵ Даље се наводи да је тај нови став добио и свој израз у посети чланова италијанске владе на пријему 29. новембра, када су се задржали преко сат и по времена председник владе Шелба, подпредседник владе Сарагат (Giuseppe Saragat), министар спољних послова Martino (Gaetano Martino), министар спољне трговине Мартинели (Mario Martinelli), сва висока бирократија италијанског министарства иностраних послова, знатан број парламентарца и представника партија владине коалиције, као и готово читав генералштаб. У Елаборату се указује да без обзира на основну линију у спољној политици италијанске владе према Југославији, а која је у уској вези са политиком улоге Италије на Балкану и уопште на Блиском истоку и улази у склоп настојања свих италијанских влада да се Италија што више учврсти као важан фактор у источном Средоземљу – може се без констатовати да италијанска влада, а посебно министар спољних послова Martino, спроводе политику стварања што бољих односа са Југославијом. Указује се на тешкоће да италијанско јавно мњење прихвати нови смер италијанске владе према Југославији, што представља извесне потешкоће у спровођењу нове политичке линије према Југославији земљи. Због тога Грегорић наводи да су примедбе са италијанске стране о потешкоћама у стварању тих нових односа донекле оправдане. Став италијанске владе у погледу дефинитивности решења тршћанског питања потпуно је одређен и углавном идентичан са југословенским ставом. У Елаборату се наводи да побољшање политичких односа кореспондира са новим контактима са представницима политичког и културног живота, а посебно већим бројем представника индустријског, трговачког и финансијског света Италије. На крају овог елабората Грегорић наводи да ће југословенско дипломатско представништво и даље искористи све могућности за продубљивање и проширење веза и стварање нових контаката, а у циљу упознавања италијанске јавности са приликама у Југославији.

⁶⁵ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 26, 41480.

* * *

Иако је почела због граничног спора између Југославије и Италије на простору Јулијске крајине, Тршћанска криза је у великој мери утицала на војнополитичке односе између Великих сила, као и на војнополитичке, економске и културне односе Југославије са западноевропским државама и САД. Решавање Тршћанске кризе одвијало се у више фазе, од којих се свака, поред политичких притисака, одликовала и значајним војним и безбедносним проблемима. Одлука америчке, британске и француске владе да покрене иницијативу за постизање директног договора између југословенске и италијанске стране, представљала је значајну промену у односу на дотадашњу методологију наметања решења. Југословенска дипломатија је наступила са максималистичким захтевима, али је убрзо постигнут договор који је био прихватљив британским и америчким преговарачима. У другој фази преговора, када је требало приволети италијанску страну да прихвати договор постигнут са југословенским преговарачем, америчка влада је извршила дипломатски притисак на Јосипа Броза у циљу попуштања минималним италијанским територијалним захтевима. На крају је деловало да су сви постигли своје максималне циљеве о чему сведоче и чињенице о убрзаној нормализацији и наглашеној срдчности у односима између југословенских и италијанских владиних представника.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије, Фонд 837, Кабинет председника републике
Архив Министарства спољних послова, Политичка архива
Војни архив, Београд, Генералштаб-10.

Објављени извори

Balkanski ugovorni odnosi 1976-1996, Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama, III tom (1946-1996), ur. Momir Stojković, Beograd: Službeni list SRJ, 1999.

Emilio, Taviani Paolo. *I giorni di Trieste. Diario 1953-1954*. Bologna: il Mulino, 1998.

Додатак, Службени лист ФНРЈ, број 6, 1954.

Службени лист ФНРЈ, 29. август 1947, „Указ о ратификацији Уговора о миру са Италијом”, 1001-1085.

Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants, John C. Campbell (Ed.). Princeton: Princeton University Press, 1976.

Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Volume VIII, William Z. Slany, (Ed.), Washington: U.S. Government Printing Office, 1988.

Студије

Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000.

Grupa autora. *Ratna mornarica*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Dimitrijević, Bojan. *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958*. Beograd: Službeni list SCG, 2005.

Dimitrijević, Bojan, Bogetić, Dragan. *Trščanska kriza 1945-1954. Vojnopolitički aspekt*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009.

Duroselle, Jean-Baptiste. *Le conflit de Trieste 1943-1954*. Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Universite libre de Bruxelles, 1966.

Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Kovačević, Živorad. *Međunarodno pregovaranje*. Beograd: Filip Višnjić, Diplomatska akademija, PSP SCG, 2004.

Laković, Ivan. *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.

Mates, Leo. *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1976.

Mljač, Tanja. *Američka luč nad Trstom. O veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954*. Koper: Založba Annales, 2008.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, III knjiga. Beograd: Nolit, 1988.

Чланци

Milkić, Miljan. „Jugoslovensko-italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine“. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*. Urednik Slobodan Selinić, 602–616. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.

Милкић, Миљан. „Југославија, велике силе и питање статуса Јулијске крајине 1943–1945“. У: *Ослобођење Београда 1944. године*. Уредник: Александар Животић, 282–296. Београд: Институт за новију историју Србије, 2010.

Milkić, Miljan. “Das Freie Territorium Triest unter jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954”. In: *Die Alpen im Kalten Krieg Historischer Raum, Strategie und Sicherheitspolitik*. Dieter Krüger, Felix Schneider, 325–336. München: Oldenbourg Verlag, 2012.

Milkić, Miljan. “Yugoslavia and Italy, 1945–1947: Yugoslav Policies and Strategies in the Trieste Crisis”. In: *Italy's Balkan Strategies (19th–20th Century)*. Edited by Vojislav G. Pavlović, 267–279. Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, 2014.

Милкић, Миљан. „Споразуми о Јулијској крајини 1945“. У: *1945. крај или нови почетак?* Уредник Зоран Јањетовић, 141–160. Београд: Институт за новију историју Србије, Музеј жртава геноцида, 2016.

Милкић, Миљан. „Западна војна помоћ Југославији у контексту југословенско-италијанских односа 1951–1954. године“. *Војноисторијски гласник*, 2 (2019), 185–205.

Colonel Dr. Miljan Milkić, Senior Research Fellow
Strategic Research Institute, Belgrade
e-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

YUGOSLAV DIPLOMACY AND RESOLUTION OF THE TRIESTE CRISIS IN 1954

(Summary)

Although it began as a consequence of the border dispute between Yugoslavia and Italy in the Venezia Giulia, the Trieste crisis greatly affected the military-political relations between the Great Powers, as well as the military-political, economic and cultural relations of Yugoslavia with Western European countries and the USA. The resolution of the Trieste crisis took place in several phases, characterized by political pressures, as well as significant military and security problems. The decision of the American, British and French governments to launch an initiative to reach a direct agreement between the Yugoslav and Italian sides represented a significant change in relation to the previous methodology of imposing a solution. Yugoslav diplomacy made maximalist demands, but an agreement was reached that was acceptable to British and American negotiators. In the second phase of the negotiations, when it was necessary to persuade the Italian side to accept the agreement reached with the Yugoslav negotiator, the American government put diplomatic pressure on Josip Broz in order to accept the minimum Italian territorial demands. The Trieste crisis ended with the adoption of a Memorandum of Understanding on October 5, 1954, which divided the disputed territory between Italy and Yugoslavia. In the end, it seemed that everyone achieved their maximum goals, as evidenced by the facts of accelerated normalization and emphasized cordiality in relations between the Yugoslav and Italian government representatives.

KEY WORDS: Yugoslavia, Italy, Trieste Crisis, London negotiations, Memorandum of understanding.